

NUMISMATICA PANNONICA

ALFÖLDI ANDRÁS SZÜLETÉSÉNEK
125. ÉVFORDULÓJÁRA

2020

ACTA NUMISMATICA HUNGARICA
SUPPLEMENTUM III

NUMISMATICA PANNONICA
III

ALFÖLDI ANDRÁS SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJA
ALKALMÁBÓL

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT ANTIK NUMIZMATIKAI
MŰHELYE ÁLTAL 2020. SZEPTEMBER 14-ÉN MEGRENDEZETT ONLINE
KONFERENCIA TANULMÁNYKÖTETE

BUDAPEST 2021

NUMISMATICA PANNONICA III

EMLÉKKONFERENCIA ALFÖLDI ANDRÁS
SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Sorozat főszerkesztő:

VIDA ISTVÁN

Szerkesztő:

JUHÁSZ LAJOS

Online elérhetőség: <http://acta.numizmatika.org>

E-mail: numismaticapannonica@gmail.com

© Magyar Numizmatikai Társulat, Antik Numizmatikai Műhely

Borító design: Váczi Gábor

ISBN 978-615-81521-2-9

Budapest 2021

Tartalom

Előszó.....	7
Rövidítésjegyzék.....	9
TORBÁGYI Melinda Az eraviscus pénzverés.....	11
JUHÁSZ Lajos Antik érmek az Ipoly mentén.....	23
SZABÓ Melinda Szervezeti váltás a poetoviói vámhivatalban.....	37
FEHÉR Tamás – JUHÁSZ Lajos Újabb thrákiai medalionok Brigetióból.....	47
REDŐ Ferenc A Nahr Ibrhim-i kincs kutatástörténete.....	55
BARNA Ferenc Pénzek és pénznevek a Panegyrici Latini dicsőítő beszédeiben.....	67

Szervezeti váltás a poetoviói vámhivatalban*

SZABÓ MELINDA**

The administration of the Roman customs and tax system had undergone considerable change under the reign of Marcus Aurelius. The name and career of Caius Antonius Rufus survived in Pannonia, a certainly active participant in this transformation, who directed the custom collection in the territory of the publicum portorium Illyrici, when the modification took place. However, the details of the event, which can be documented with specific names and offices, somewhat differ from the picture laid forth by the scientific literature on the Roman tax system. The change in the system of the custom stations did not happen suddenly, instead the new organisation evolved through several years. Caius Antonius Rufus as the official heading the publicum portorium Illyrici had begun his operations as a conductor, but on the inscriptions dating from the time of Marcus Aurelius he was named as a procurator. During this time the staff of the customs station had not changed, the previous conductor had kept his experienced personnel, who remained his slaves. The complete transformation of the customs station organisation was a longer process, the replacement of the staff with imperial slaves could only have been undertaken little by little on the territory of the publicum portorium Illyrici, not abruptly with the first appearance of the procurator title.

A római kori Pannonia a publicum portorium Illyrici, vagyis az illyricumi vám- és adóközrész része volt. A vámközrész kialakulásának kezdete Claudius uralkodásának idejére tehető, bár ekkor még Rómából intézték a terület adószedésének adminisztrációját.¹ Véglegesen Hadrianus uralkodása alatt szilárdult meg a szervezet, összefüggésben a fiscus létrehozásával.² Területe folyamatosan nőtt, a Kr.u. 2. században már összesen 10 provincia és észak-italiai regio tartozott hozzá.³

A vámközrész adminisztrációjának vezetőiről csak a Domitianus uralkodásához köthető reform után vannak információink. Ekkor váltották fel a köztársaságkori hagyományokkal rendelkező publicanusokból álló társulásokot a vám- és adóbehajtás irányításában a conductorok. A két rendszer alapvető különbsége a vámállomás alkalmazottaiban rejlett. Míg a publicanusok társulása egyenrangú felek, socii együttműködése volt, a conductorok irányítása alatt létrejövő hivatalban a conductor rabszolgái dolgoztak.⁴ A conductorok megbízásával egyidőben felszámolták a vámhivatalok központi, Rómából történő ellenőrzését, helyette lokális központok alakultak ki a vámközrészekben. A portorium Illyrici esetében ez a központ

* A publikációhoz szükséges kutatás a Campus Mundi ösztöndíjprogram és a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával valósult meg.

** Szabó Melinda, ELTE Régészettudományi Intézet (melindaszabo10.05@gmail.com)

¹ DOBÓ 1940, 144.

² ØRSTED 1985, 147.

³ DOBÓ 1940, 148. Venetia, Noricum, Pannonia Inferior és Pannonia Superior, Dalmatia, Moesia Inferior és Moesia Superior, valamint Dacia Inferior, Dacia Superior és Dacia Porolissensis. (Emellett Raetia a Kr.u. 2. században egy ideig ugyancsak a publicum portorium Illyrici része lehetett. Gabler 2014, 55–57.)

⁴ DE LAET 1949, 384. és HIRSCHFELD 1905, 86. Emellett természetes a publicanusok is dolgoztathatták rabszolgáikat a vámállomásokon (ZACCARIA 2010, 56.), de a lényegi együttműködés ekkor még a societas tagjai között volt.

Poetovio lett.⁵ Ennek egyik oka a területen igen korán meginduló romanizáció,⁶ ez ugyanis elengedhetetlen feltétele volt a vámszedést intéző és a beszedett vámokat raktározó egységek, a statiók létrehozásának.⁷ Emellett a település elhelyezkedése a Borostyánút mentén, Italiához való közelsége és jó összeköttetése a portorium Illyricihez tartozó többi provinciával is fontos szempont lehetett a város központtá alakulásában. Bár magukat a statiókat a városon kívül hozták létre, mégis szervesen kapcsolódtak a közelükben fekvő városokhoz.⁸

A conductor nem tekinthető az államigazgatáshoz szervesen köthető, klasszikus értelemben vett tisztségviselőnek. Jellemzően akkor használták a jogi szövegek ezt a megnevezést, amikor két római polgár, vagy egy római polgár és egy peregrinus között jött létre bérleti szerződés, tehát nem az államtól való bérlés esetén. Pannonia esetében a conductorral szerződő másik fél tehát nem a római állam, hanem a császár, mint magánszemély.⁹ Ebből következik, hogy a conductor által szedett adó a császári magánvagyonot növelte, a fiscusba került, nem az aerariumba.

A conductor beosztottjai saját rabszolgái voltak.¹⁰ Az egyes állomások (stationes) élén a vilicusok álltak, a vilicusok beosztottjai a vicariusok voltak.¹¹ A vicarius megjelölés azonban nem pusztán beosztottat, helyettest jelenthet, hanem fennáll a lehetősége annak, hogy egy másik rabszolga (jelen esetben a vilicus) rabszolgája.¹² A vámállomás többi beosztottja mind a conductor rabszolgájának nevezte magát (1. felirat), a vicarius az egyetlen, aki nem közvetlenül a conductor alá tartozóként, hanem a vilicus helyetteseként hivatkozott magára az általa állított feliratban. Felmerül a kérdés, hogy ez pusztán a vámállomás szervezetének jellegzetessége miatt történt, vagyis a vilicus nem közvetlenül a conductor alá tartozott, azért jelölte így a felírt, vagy tényleges jogi függésben is állt a vilicusszal, vagyis a rabszolgája volt. A servus vicarius kifejezés egyértelműen a rabszolga rabszolgáját jelentette,¹³ de a vicarius magában is előfordult ebben a jelentésben.¹⁴ Ezek alapján a vámállomáson a vicariusokat nem csak a rabszolga vilicus beosztottjaként, hanem rabszolgájaként tarthatjuk számon. Mint láttuk, a vámállomáson más feladatkörökben (contrascriptor, arcarius, scrutator, tabularius) található személyek¹⁵ a conductor rabszolgáiként nevezték meg magukat a felirataikon (1. felirat). Ebből kirajzolódik az a hierarchia, hogy bár a vilicus volt az állomás vezetője, egyértelműen alá csak a vicarius tartozott, a többi feladatot ellátó rabszolga a conductor rabszolgája volt.

A vámállomáson feladatot teljesítő rabszolgákat ki kellett képezni erre a speciális feladatra. A valamilyen speciális tudással rendelkező rabszolgák értéke igen magas volt,¹⁶ ez alapján a rabszolgák között előkelő sorba tartoztak a statiók alkalmazottai. Összefüggésben azzal, hogy

5 PANCIERA 1957, 66. és HORVAT ET AL. 2003, 157. és HIRSCHFELD 1905, 87.

6 Poetovio és környéke már Kr.e. 15 körül, a Regnum Noricum leigázásakor a birodalom területéhez kerülhetett, Traianustól már colonia rangot kapott, (Horvát et al. 2003, 155–156.) tehát a portorium Illyrici létrejöttékor már romanizált településnek számított.

7 ØRSTED 1985, 295. Amennyiben a bennszülött törzsi előkelők nem elég együttműködőek, és/vagy nincs kellő római jelenlét, a vámként beszedett értékek bennszülött területen raktározása még ha rövidebb időre is, veszélyes.

8 ØRSTED 1985, 285.

9 ØRSTED 1985, 140. és 145.

10 DE LAET 1949, 384. és HIRSCHFELD 1905, 86.

11 WEAVER 1972, 202.

12 WEAVER 1972, 200.

13 SCHNEIDER 1958, 2044.

14 A vicarius magában, mint egy rabszolga rabszolgája leggyakrabban az adásvétellel kapcsolatos szövegekben szerepel. Schneider 1958, 2046–2048. A feliratos anyagban is számtalan példa van arra, hogy egyértelműen rabszolga rabszolgája értelemben használt szó a vicarius, jellegzetes pl. a Musicus Scurranusnak állított felirat, ahol egyértelműen a Galliában, saját maga vásárolt rabszolgái nevezik magukat vicariusnak. CIL 06, 05197. Külön csoportot alkotnak a „rabszolgák rabszolgái” között azok az esetek, ahol a pénzügyi funkciókat betöltő rabszolgák vicariusai szerepelnek, ezek között SCHNEIDER 1958, 2048–2049. a később tárgyalt két pannoniai példát is felsorolja. (CIL 03, 14354, 29. és CIL 03, 14354, 30.)

15 DOBÓ 1940, 154.

16 v.ö. rabszolgák ár-listája: DUNCAN-JONES 1974, 349–350.

egy conductor bérelti szerződése két-három lustrumnál¹⁷ nem tartott tovább, feltételezhető, hogy a vámbérlés átvételekor a vámállomások rabszolgáit is megvásárolta elődjétől, hiszen ilyen speciális képzettséggel rendelkező rabszolgái nem feltétlenül voltak.¹⁸ Ezt a feltételezést P. Ørsted egy elég kétségesen rekonstruálható, mára elveszett felirat egyik lehetséges értelmezésével támasztja alá, ahol egy Felix nevű rabszolga C. Antonius Rufus rabszolgája volt (ex privatis), majd Iulius Saturninus birtokába került.¹⁹ Akár elfogadjuk a felirat ilyen formán értelmezését, akár nem, mindenképpen logikus feltételezés, hogy egy ilyen intézmény ügynököi rabszolgáit nem cserélték minden egyes bérlőváltáskor. Arra vonatkozóan, hogy egyes rabszolgák sokáig szolgáltak egy állomáshelyen, Prudens „rangemelkedése” a bizonyíték, aki először még mint vicarius, később pedig már vilicusként tűnt fel a feliratokon.²⁰ Ez egyszerre mind bizonyíték arra is, hogy a vámállomáson zajló munka elsajátítása hosszabb folyamat volt, a rabszolgák gyakori cseréje emiatt nem valószínű.

Marcus Aurelius uralkodása alatt átalakult a vámbérelti rendszer,²¹ ezt P. Ørsted egészen pontosan Kr.u. 169-re datálja.²² A procuratori rendszer bevezetését több esemény is indokolta. Egyrészt megjelent a forrásokban, hogy az adószedés (főleg a vectigaliára vonatkozóan) visszaélésekkel, önkényeskedéssel teli folyamat volt, ennek erősebb központi irányítással lehetett véget vetni. Másrészt az egyre gyakoribbá váló barbár betörések olyan bizonytalan helyzetet teremtettek, amiben egy bérlő számára nem érte meg a kockázatvállalást a vámok beszedésének felügyelete.²³ A procurator, a korábbi rendszer conductorával ellentétben már állami hivatalviselő volt. Felmerül a lehetőség, hogy ekkor már katonai védelemmel is ellátták a statiókat mint állami hivatalokat, a markomann betörések ellen.²⁴ Az állomás beosztottjai kapcsán is változás történt: a korábbi magánrabszolgák helyett már császári rabszolgák alkották a vámállomások személyzetét.²⁵

Ennek a reformnak a bevezetése az illyricumi vámkörzet esetében Caius Antonius Rufus conductorságának idejére esett. C. Antonius Rufus különböző beosztásban szolgálatot teljesítő rabszolgái által állított feliratok majdnem mindegyike a portorium Illyricihez tartozó provinciák területéről kerültek elő,²⁶ egy kivételt egy aquileiai felirat jelent.²⁷ A Poetovióból fennmaradt, C. Antonius Rufus nevét tartalmazó feliratok között egy olyan sincs, amit őt egyértelműen conductorként nevezné meg, ugyanakkor a portorium Illyrici területéről több helyről van ilyen felirat. Így jogos a feltételezés, hogy C. Antonius Rufus conductorsága alatt a központnak tekinthető Poetovio irányítása is feladatkörébe tartozott. Ezt már önmagukban bizonyítják a portorium területén máshol előkerült, őt conductorként megnevező feliratok,

17 Egy lustrum 5 évig tartott, fordulónapja március 15. CAGNAT 1882, 97.

18 ØRSTED 1985, 309.

19 CIL 03, 1568. ØRSTED 1985, 312.

20 ld. melléklet, 2. és 3. felirat.

21 DOBÓ 1940, 149–151. Az africai és galliai átszervezés párhuzama alapján 168–182 közé teszi ezt a váltást. Az első procurator felirat a publicum portorium Illyrici területén 182-ből származik. v.ö. HIRSCHFELD 1905, 87. még Commodus uralkodásának kezdetére teszi a procuratori rendszer bevezetését, ugyanezt veszi át HORVÁT ET AL. 2003, 157. és Gabler 2014, 55. Marcus Aurelius uralkodását jelöli meg a váltás időpontjának DE LAET 1949, 384. Ezzel szemben Cagnat a procuratori rendszer megjelenését csak „Hadrianus uralkodása után” helyezi el időben. Ugyanakkor munkájának ebben az összefoglaló részében a socii együttes bérlése után egyből procuratorokról beszél, a conductorokat kihagyja az összefoglalásból. CAGNAT 1882, 89–90.

22 ØRSTED 1985, 319. Ha nem is minden kétséget kizáró az érvelése a konkrét év kapcsán, a 21. lábjegyzetben meghatározott 168–182 közötti időintervallum tényleg elég tág, a markomann háborúk kezdeti éveire tenni az átszervezést logikus következtetés. Ugyanakkor kérdéses marad, hogy egy bizonytalan, barbár támadásoktól zavaros időszakban mennyi idő telhetett el az elvi átszervezés és annak megvalósítása között.

23 ØRSTED 1985, 147–148.

24 ØRSTED 1985, 305.

25 Ez a feliratok szövegeiben is megnyilvánult, Augusti nostri vagy Caesari nostri szövegezéssel találkozunk a feliratokon. DOBÓ 1940, 154.

26 Pannonián kívül pl. Atrans, Noricum: CIL 03, 05117, Teurnia, Noricum: AE 2001, 1576.

27 CIL 05, 820.

mert a portorium határainak kijelölésekor a provinciahatárok nem számítottak,²⁸ így a dalmatiai Seniából²⁹ származó felirat a poetoviói működését is alátámasztja. Ugyanakkor közvetlen bizonyítékként szolgál két, a poetoviói I. Mithraeumból származó felirat is (2–3. felirat). E két helyen a poetoviói állomáson dolgozó két vilicus, Prudens és Primus, mindketten Antonius Rufus rabszolgáiként nevezik meg magukat, nem császári rabszolgaként. Ezt összevetve azzal a ténnyel, hogy a procuratori rendszerre való átállás magával hozta a császári rabszolgák alkalmazását a vámállomásokon, e két felirat keletkezésének idején Antonius Rufus még conductorként igazgatta az illyricumi vámkörzetet.

A procuratori rendszer bevezetése után az egyik leginkább szembevetendő változás a vámállomások szervezetében, hogy a rabszolgák immár nem a vámkörzetet bérlő procurator, hanem a császár rabszolgái, mint pl. a statio Enensis vilicusa, Charidemus (4. felirat). Az itt is olvasható változatot („Charidemus, császári rabszolga, vilicus” / „Charidemus Augusti nostri vilicus”) tekinthetjük a szokásos megfogalmazásnak a rabszolgák esetében a portorium procuratorok által kezelt időszakában. Ennek fényében érdemes a már fentebb, conductorként említett Caius Antonius Rufust procuratorként említő feliratokat megvizsgálni (5. felirat). A két felirat állíttatója Primitivus, aki contrascriptor feladatot látott el a vámállomáson. Mindkét helyen procuratornak nevezi meg Caius Antonius Rufust, önmagára viszont úgy utal, mint aki Antonius Rufusé, tehát rabszolgája. Ez a felirat első pillantásra ellentmond a fent levezetett szabályszerűségnek, hiszen a procuratori időszakban császári rabszolgáknak kellene a stációkban a feladatokat ellátniuk. Ez a látszólagos ellentét csak úgy oldható fel, ha a conductori és procuratori rendszer közti átmenetet folyamatként értelmezzük. Ebben az esetben tehát amikor Antonius Rufus procurator lett, akkor bár tisztsége megváltozott, a vámállomás személyzetét nem cserélték le, Antonius Rufus rabszolgái maradtak ezekben a feladatkörökben. A rabszolgák leváltása csak később, Antonius Rufus procuratorságának végével történt meg. Arra vonatkozóan, hogy tényleges leváltás, vagy a rabszolgák állami megvásárlása történt-e, nincs forrás, ugyanazok a rabszolganevek nem bukkannak fel a feliratos anyagban először egy conductor/procurator rabszolgájaként, majd császári rabszolgaként.³⁰ De a rabszolgák tulajdonlása mindenképpen megváltozott, C. Antonius Rufus után a vámállomások alkalmazottai császári rabszolgaként hivatkoztak magukra. Ilyen például egy Kr.u. 209–211 közé keltezhető felirat, ami Gongius Nestorianus procuratorról említi (7. felirat). A feliratot állító rabszolga csak azért nevezte meg a procuratorról, mert az ő jólétéért állította az oltárt, maga a rabszolga császári rabszolga volt (6. felirat). A császári rabszolgák különböző feladatokra való kitanítása folyamatos volt,³¹ a megfelelő képzettségű rabszolgák hiánya így nem állhatott fenn sokáig a procuratori rendszer bevezetése után, ha egyáltalán fennállt.

A feliratok megszővegezése mellett még egy, alapvetően kronológiai bizonyíték van arra, hogy a két rendszer közti váltás nem egy hirtelen végbemenő folyamat volt. P. Ørsted számításai szerint C. Antonius Rufus Kr.u. 146-ban vagy 151-ben kezdte meg conductori működését a portorium Illyrici területén, melynek igazgatását egészen Kr.u. 176-ig végezte,³² ekkor már procuratori minőségben. A két rendszer közti váltás, ennek fő kiváltó oka, a markomann háborúk kitörése miatt Kr.u. 169 körül lehetett. Ez a 166–171 közé eső bérleti ciklusra esik, C.

28 ØRSTED 1985, 286.

29 CIL 03, 13283.

30 Ez azonban nem tekinthető kizáró oknak a feliratok megmaradásának esetlegessége miatt.

31 Rómában külön épület szolgált erre a célra. A Caelius és Palatinus dombokon található, paedagogiumként számon tartott épület kapcsán megoszlanak a vélemények, hogy mindkettő képzési célokat szolgált-e, vagy az egyik szállásként a képzés alatt álló császári rabszolgák számára. KEEGAN 2013, 71.

32 Lehetséges, hogy 156–161 között nem ő bérelte az itteni vámkörzetet. ØRSTED 1985, 319.

Antonius Rufus hivatali idejére. Kr.u. 171-ben, az új megbízását már procuratorként kezdhette meg a korábbi conductor, de ahogy a szervezet élén álló személy nem, csak tisztsége változott, úgy személyzete sem cserélődött. Ez csak apránként ment végbe, miután C. Antonius Rufus leköszönt tisztségéről.³³ A legkorábbi erre utaló felirat a P. Ørsted által is hivatkozott CIL 03, 00754 / CIL 03, 07435. Ez egészen pontosan Kr.u. 182. szeptember 13-ra keltezhető, a procurator mellett már császári rabszolgát nevez meg vilicusként. Fontos különbség azonban, hogy a feliraton szereplő vilicus egy statio vectigalis vilicusa,³⁴ nem pedig statio portorii-é, amiknek az igazgatását C. Antonius Rufus is végezte. Bár előfordult, hogy a vectigal és portorium bérlője ugyanaz a személy volt,³⁵ ezt nem tekinthetjük általánosnak, teljes párhuzamot emiatt nem vonhatunk a vectigal és portorium állomások átszervezése között. Tekintetbe véve, hogy sok esetben nem vált el területileg egymástól a kétféle adószedő adminisztrációs központ,³⁶ az egyik átszervezése a másikra is hatással lehetett. Emiatt, ha egyértelműen a Kr.u. 182-es évet nem is fogadhatjuk el mint az új szervezeti rendszer biztos kezdete, feltételezhetjük, hogy C. Antonius Rufus hivatali ideje után kezdődik meg az átrendeződés a publicum portorium Illyrici területén lévő vámállomások személyzetében.

Annak magyarázatát, hogy a váltás során és után miért maradhatott C. Antonius Rufus hivatalban, életpályájában, szakmai tapasztalatában találhatjuk meg. A birodalom (főként a császári magánkincstár) számára fontos volt, hogy az adószedés folyamata a reform ellenére folyamatos legyen. Mindemellett a procuratori tisztség lovagrendi feladatkör,³⁷ ezért nem lett volna lehetősége bármelyik conductornak átvenni ezt a feladatot.³⁸ C. Antonius Rufus lovagrendbe tartozását még a procuratori cím elnyerése előtt a már fentebb is említett seniai felirat bizonyítja,³⁹ ami praefectus vehiculorum et conductorként tartja számon, a praefectus vehiculorum ugyanis egyértelműen lovagi feladatkör.⁴⁰ Párhuzamok alapján úgy tűnik, hogy a postaigazgatás feladatát gyakran adták az igazgatási feladatokban jártas, az adott provincia vagy akár provinciák területét jól ismerő, megbízható conductoroknak.⁴¹ Ezek szerint C. Antonius Rufus egyrészt lovagrendi volt, így jogi akadályja nem volt a procuratori kinevezésének, másrészt gyakorlott volt, több feladatkörben is bizonyított már a Duna-menti provinciákban, tehát az adószedés állandóságát biztosítani tudta. Ezek szerint korábbi, conductori működésével meg volt elégedve a központi igazgatás, így lehetőséget kaphatott a struktúraváltás ellenére korábbi pozíciójának megtartására.

A poetoviói vámállomás esetében a conductori rendszerből a procuratori irányítás alatt működő állomások szervezetébe való átmenet egy hosszabb folyamatként értelmezhető. Mivel C. Antonius Rufus tapasztala és rangja megfelelő volt, és a változás során az általa bérelt öt éves ciklus tartott a portorium Illyrici esetében, új tisztségben, de folytathatta tevékenységét a vámkerületben, és annak központját jelentő Poetovióban is. A vámállomás személyzete nem cserélődött a procuratori kinevezéssel, ez csak később, C. Antonius Rufus procuratorsága után történt meg.

33 ØRSTED 1985, 319–320.

34 A vectigal és portorium közötti alapvető különbség, hogy a vectigal direkt adó (földadó, bányák működtetéséből származó adó), addig a portorium indirekt adó (főként vámok). A vectigal az aerariumba került, a portorium viszont a fiscust gazdagította. Ørsted 1985, 251–252.

35 CIL 03, 04288. értelmezéséhez: Ørsted 1985, 259–260, 282.

36 Bár hatókörük más volt, a vectigal provinciáhatárok alapján, a portoriumot a provinciák közti határok figyelmen kívül hagyásával szedték. De bizonyos esetekben, mint pl. Poetovio vagy Aquincum, egy városhoz tartozóan mindkét típusú adó begyűjtésének adminisztrációja zajlott, párhuzamosan. ØRSTED 1985, 291.

37 POMA 2016, 182. A provinciákban betölthető procuratori feladatkörökhöz: ALFÖLDY 1981, 173; DEMOUGIN 1988, 722, 729–732.

38 Bár igaz, hogy az adóbérlés minden formája elsősorban a lovagok privilégiuma volt, pusztán egy conductori megbízatás nem bizonyítaná ezt megkérdőjelezhetlenül. v.ö. ØRSTED 1985, 152.

39 CIL 03, 13283.

40 JACQUES–SCHEID 2016, 132.

41 Dobó 1940, 152.

1. Apollinaris

Márvány oltár. m.: 127 cm; sz.: (47) cm; v.: 42 cm. Lelőhely: Poetovio. Őrzési hely: Ptuj, Pokrajinski Arhiv. Egyszerű kiképzésű oltár. Tetején a pulvini vonala csak jelzésértékűen van belevésve a kőbe, nincs térben kifaragva. Ezt a részt a szöveges mezőtől erősen előreugró párkány választja el. A szöveges mezőt kettős keret öleli körbe. A szöveges mező közepén hosszanti irányban repedés van, de a szöveg ettől függetlenül jól olvasható. Kr.u. 131–170. Irodalom: AE 1986, 0571; HD007971; EDCS–07600373; TUŠEK, I. AArchSlov 37, 1986, 356–357, 369; FRIZ, J.: Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit, Budapest 1993, 721–722, Nr. 398.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Depul- sori / Apollinaris / Q(uinti) Sabini / Verani t(ertiae) p(artis) / cond(uc- toris) portori(i) / Illyrici / ser(vus) / tabularius / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)	Iuppiter Optimus Maximus Depul- sornak. Apollinaris, Quintus Sabinius Veranus, az Illyricumi vámkörzet harmados bérlőjének rabszolgája, tabularius, örömmel váltotta be foga- dalmát az arra érdemesnek.
--	---

2. Caius Antonius Rufus, Primus és Prudens

Márvány szobor és hozzá tartozó bázis. m.: (97) cm; sz.: 46 cm; v.: 31 cm. Lelőhely: Poetovio. Őrzési hely: Hajdina, I. Mithraeum. A szobor a kőből születő Mithrast ábrázolja, aki combkö-
zéptől már kiemelkedett a sziklából. Feje letörött, két kezében fáklyákat (?) tart. A kő körül egy kígyó tekereg, farkát önmagán átcsavarva. A feliratos mező ugyanabból a márványtömbből van kifaragva, a kő alatt található, bázisként. A szöveg tabula ansatán olvasható. Kr.u. 151–170. Irodalom: AE 1899, 0077; CIL 03, 14354, 29; ILS 4245; HD068243; Lupa Nr. 9326; EDCS–30100721; AIJ 293; CIMRM 1492; CIMRM 1493; GURLITT, W.: JCEAI (Beibl.) 2, 1899, 95–96, Nr. 4; SELEM, P.: Les religions orientales dans la Pannonie romaine. Partie en Yougoslavie, Leiden 1980, 100–101, Nr. 33.

Naturae dei / Prudens Primi / Antoni Rufi p(ublici) p(ortorii) / vil(ici) vic(arius)	Az isteni születésnek. Prudens, aki Primusnak, Antonius Rufus vámbérlő vilicusának helyettese.
--	--

3. Caius Antonius Rufus és Prudens

Márvány szoborbázis. m.: 62,5 cm; sz.: 37 cm; v.: 27 cm. Lelőhely: Poetovio. Őrzési hely: Hajdina, Spodnja Hajdina, I. Mithraeum. A bázis faragott teje növényi motívummal díszített. Ezt kiugró, tagolt elem választja el a feliratos mezőtől, amit ezen kívül széles keret vesz körbe, aminek belső része kétosztatú. A bázis oldalán jobbról Luna büszt, balról Sol büszt található. Kr.u. 151–170. Irodalom: AE 1899, 0075; CIL 03, 14354, 30; ILS 4247; HD013628; EDCS–30100706; Lupa Nr. 9327; AIJ 294; CIMRM 1490; GURLITT, W.: JCEAI (Beibl.) 2, 1899, 94, Nr. 2; SELEM, P.: Les religions orientales dans la Pannonie romaine. Partie en Yougoslavie, Leiden 1980, 101, Nr. 34;

Petrae / Genetrici / Felix / Prudentis Antoni / Rufi p(ub- lici) p(ortorii) vil(ici) vic(arius) / ex viso	Petra Genetrixnek. Felix, aki Pruden- snek, Antonius Rufusnak, a vámkörzet (bérlőjének) vilicusának a helyettese, látomás okán.
--	--

4. Charidemus

Márvány votiv oltár. m.: 75 cm. sz.: 43 cm. v.: 21 cm. Lelőhely: Spodnja Hajdina, Parzelle Nr. 882. Őrzési hely: Ptuj, Pokrajinski Muzej Ptuj-Ormož. Egyszerű kiképzésű oltár, a feliratos mezőt alul és fölül is határozottan kiugró párkány szegélyezi. A párkány mindkét esetben tagolt, a jobb felső oldalon csorba. A pulvini csak domborműként jelenik meg, a köztük lévő részt tüzet imitáló faragás található. Kr.u. 231–270. Irodalom: CIL 03, 15184, 7. HD068804, Lupa Nr. 8882; AIJ 302; CIMRM 1532; SELEM, P.: Les religions orientales dans la Pannonie romaine. Partie en Yougoslavie, Leiden 1980, 109–110, Nr. 47.

D(eo) I(nvicto) [M(ithrae)] // pro salute / Charidemi / Aug(usti) n(ostri) vil(ici) sta(tionis) / Enensis / M(arcus) Antonius / Celer v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)	A győzhetetlen Mithras istennek! Charidemusnak, császári rabszolgának, a statio Enensis vilicusának jólétéért. Marcus Antonius Celer örömmel váltotta be fogadalmát az arra érdemesnek.
--	---

5. Caius Antonius Rufus és Primitivus

Márvány szoborbázis. m.: (55) cm; sz.: 29 cm; v.: 26 cm. Lelőhely: Poetovio. Őrzési hely: Hajdina, I. Mithraeum. Szoborbázis, a szobor töredékével. A Cautest ábrázoló szobornak csak lábfeje és köpenyének alja maradt meg. Maga a szoborbázis egyszerű, a feliratos mezőt alul és felül kettős keret határolja, oldalról nincs kerete. A felirat bal oldala kissé rongálódott, de olvasható. Kr.u. 168–176.⁴² Irodalom: CIL 03, 14354, 33; HD068777; EDCS–30100725; Lupa Nr. 9330; AIJ 297; CIMRM 1500; CIMRM 1501; SELEM, P.: Les religions orientales dans la Pannonie romaine. Partie en Yougoslavie, Leiden 1980, 99–100, Nr. 31.

Primitivos(!) / C(ai) Antoni Rufi / proc(uratoris) Aug(usti) p(ublici) p(ortorii) (contra)scr(iptor) / in / memoriam / Hyacinthi	Primitivus, Caius Antonius Rufusnak, a vám császári procuratorának contrasricptora, Hyacinthus emlékére.
---	--

6. Caius Antonius Rufus és Primitivus

Márvány szoborbázis. m.: (47) cm; sz.: 26 cm; v.: 26,5 cm. Lelőhely: Poetovio. Őrzési hely: Hajdina, I. Mithraeum. Az előző katalógustétel párja. Cautopates szobrának csak a lábfeje, és köpenyének alja maradt meg. A szöveges mezőt alul és fölül kettős keret szegélyezi, itt a két tag nem egyforma vastag. A szöveges mezőnek oldalt nincs kerete. Kr.u. 168–176. Irodalom: CIL 03, 14354, 34; HD068778; EDCS–30100726; Lupa Nr. 9331; AIJ 298; CIMRM 1502; CIMRM 1503; SELEM, P.: Les religions orientales dans la Pannonie romaine. Partie en Yougoslavie, Leiden 1980, 100, Nr. 32.

Primitivos(!) / C(ai) Antoni Ruf(i) / proc(uratoris) Aug(usti) p(ublici) p(ortorii) (contra)scr(iptor) / in / memoriam / Hyacinthi	Primitivus, Caius Antonius Rufusnak, a vám császári procuratorának contrasricptora, Hyacinthus emlékére.
---	--

42 A HD adatbázisban 131–170 közé keltezett a felirat, akárcsak a következő katalógustétel. Ugyanakkor mivel mind a kettő ahhoz az átmeneti időszakhoz tartozik, amikor a procuratori rendszer bevezetése után még nem császári rabszolgák látták el a vámállomáson a feladatokat, ezért C. Antonius Rufus procuratorságának idejére keltezhetőek, ami megközelítőleg 168/169–176 közé tehető.

7. Gongius Nestorianus

Márvány oltár. m.: 62 cm. sz.: ? v.: ? Poetovio, másodlagosan felhasznált a kastély udvarában. Viszonylag ép oltár, a szöveges mező fölött széles párkány, felette pulvini, részben kifaragva. A szöveges mezőnek oldalsó kerete nincs, alatta és fölötté kiugró perem határolja. Kr.u. 209–211. Irodalom: CIL 03, 04024; HD074413; Lupa Nr. 20482; EDCS–28800771; Fitz, J.: Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit, Budapest 1993, 748 Nr. 434.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / pro salute Gon / gi Nestoriani / procuratoris / Augg[[g(ustorum)]] nn[[n(ostro- rum)]] / Ianuarius / eorundem / [s] er(vus) c(ontra)sc(riptom) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)	Iuppiter Optimus Maximusnak! Augustusunk procuratora, Gongius Nestorianus üdvéért Ianuarius, a császárok rabszolgája, contrascriptor, örömmel váltotta be fogadalmát az arra érdemesnek.
---	---

Bibliográfia

ALFÖLDY, G.

1981 Die Stellung der Ritter in der Führungsschicht des Imperium Romanum. *Chiron* 11, 169–215.

CAGNAT, M. R.

1882 *Étude historique sur les impôts indirects chez les romains jusqu' aux invasions des barbares, d'après les documents littéraires et épigraphiques*. Paris.

CIL

Corpus Inscriptionum Latinarum

DE LAET, S. J.

1949 *Portorium. Etude sur l'organisation douanière chez les Romains surtout à l'époque du Haut-Empire*. Bruges.

DEMOUGIN, S.

1988 *L'ordre équestre sous les Julio-Claudiens*. Roma.

DUNCAN-JONES, R.

1974 *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies*. Cambridge.

DOBÓ, Á.

1940 Publicum Portorium Illyrici. *ArchÉrt* I, 144–194.

EDCS

Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby. (<http://www.manfredclauss.de>)

GABLER, D.

2014 A belső vámok szerepe a rajnai és dunai provinciák importált kerámiaspektrumában. *DissArch* Ser. 3. No. 2. 45–66. (<https://doi.org/10.17204/dissarch.2014.45>)

HD

Epigraphic Database Heidelberg. (<https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de>)

HIRSCHFELD, O.

1905 *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*. Berlin.

HORVAT, J. – LOVENJAK, M. – DOLENC VIČIČ, A. – LUBŠINA-TUŠEK, M. – TOMANIČ-JEVREMOV, M. – ŠUBIC, Z.

2003 Poetovio. Development and Topography. In: ŠAŠEL KOS, M. - SCHERRER, P. (Eds): *The autonomous towns of Noricum and Pannonia/Die Autonomen Städte in Noricum und Pannonien*. Situla 41. Ljubljana, 153–189.

ILS

DESSAU, H.: *Inscriptiones Latinae Selectae*. Berlin, 1892–1916.

JACQUES, F. – SCHEID, J.

2016 *Roma e il suo impero. Istituzioni, economia, religione*. Bari.

KEEGAN, P.

2013 Reading the 'Pages' of the Domus Caesaris: Pueri Delicati, Slave Education, and the Graffiti of the Palatine Paedagogium. In: GEORGE, M. (Ed): *Roman Slavery and Roman Material Culture*. Toronto, 69–98. (<https://doi.org/10.3138/9781442660991-005>)

LUPA

Ubi Erat Lupa. Bilddatenbank zu antiken Steindenkmäler. (<http://lupa.at>)

ØRSTED, P.

1985 *Roman Imperial Economy and Romanization. A study in Roman imperial administration and the public lease system in the Danubian provinces from the first to the third century A.D.* København.

PANCIERA, S.

1957 *Vita economica di Aquileia in età romana*. Lido – Venezia.

SCHNEIDER, K.

1958 Vicarius. In: *PWRE Band VIII A.2*. 2015–2053. Stuttgart.

WEAVER, P. R. C.

1972 *Familia Caesaris. A social study of The Emperor's Freedmen And Slaves*. Cambridge. (<https://doi.org/10.1017/CBO9780511895739>)

ZACCARIA, D.

2010 Dall' „Aquileiense portorium” al „publicum portorii Illyrici”: revisione e aggiornamento della documentazione epigrafica. In: ZERBINI, L. (Ed): *Roma e le province del Danubio. Atti del I Convegno Internazionale Ferrara – Cento, 15-17 Ottobre 2009*. Catanzaro, 53–78.